

Олена Федорівна Яцина,
доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри наук
про здоров'я ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0053-4814>,
e-mail: yacunaolenafed2017@gmail.com

Завдання моральних страждань під час війни: проблема методології психологічної експертизи

Olena Yatsyna

Infliction of Moral Suffering during the War: Methodology Issue of Forensic Psychology Analysis

Анотація. Досліджено проблеми методології психологічної експертизи щодо завдання моральних страждань особі під час війни. Зазначено, що на законодавчому рівні існує широкий перелік критеріїв моральних збитків, урахування яких важливе у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди. Акцентовано на сучасному підході, за яким потерпілий, його захист та інтереси мають посісти більш пріоритетне місце у кримінальному процесі. Констатовано, що найбільш руйнівні наслідки мають злочини, вчинені з насильством, у зв'язку із чим забезпечення прав потерпілих від насильницьких злочинів в Україні має відповідати міжнародним стандартам.

Докладно розглянуто проблему «статевих злочинів як прямої зброї ворога проти цивільного населення» під час війни України з РФ, особливо — практичний бік її правового розв'язання. Зокрема, щодо забезпечення вирішення експертних завдань у випадках ігнорування на основі Методики психологічного дослідження у справах щодо завдання моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди (реєстраційний код у Реєстрі методик проведення судових експертиз 14.01.75 від 18.01.2019 р.). Виокремлено деякі важливі, на думку авторки, аспекти цієї проблеми. Звернено увагу на питання щодо: дотримання принципу повної вимоги до психологічної експертизи; верифікації інформації про психічні реакції в контексті реставрації переживань; проблеми первинної віктимізації підекспертної особи.

Зроблено висновок про доцільність обговорення деонтології психологічної експертизи й оновлення психодіагностичного інструментарію щодо досліджень підекспертних осіб, які зазнали ігнорування і/або тортур під час війни.

Ключові слова: вторинна віктимізація, деонтологічна етика, статеві злочини.

Abstract. Methodology issues of forensic psychology analysis on infliction of moral suffering on a person during the war are studied. It is noted that at legislative level there is a wide range of criteria for moral harm, which consideration is important in cases of claims for compensation for moral harm. Emphasis is placed

on modern approach, according to which the victim, his protection and interests should take a higher priority in the criminal procedure. It was stated that crimes committed with violence have the most devastating consequences and therefore ensuring the rights of victims of violent crimes in Ukraine must meet international standards.

Issue of “sexual crimes as a direct weapon of the enemy against the civilian population» during the war between Ukraine and Russia is discussed in detail, especially practical side of its legal solution. In particular, to ensure solution of forensic expert tasks in cases of rape on the basis of the Methods of forensic psychological research in cases of moral suffering and compensation for moral harm (registration code in the Register of methods of forensic examination 14.01.75 dated on 18.01.2019). According to the author, some important aspects of this issue are highlighted. Attention is paid to following issues: compliance with the principle of full requirements for forensic psychological analysis; information verification about mental reactions in the context of restoration of experiences; problems of primary victimization of the subject expert.

Conclusion is made about expediency of discussing deontology of forensic psychological analysis and updating psychodiagnostic tools for research of subject expert who were raped and / or tortured during the war.

Keywords: secondary victimization, deontological ethics, sexual crimes.

Серед психологічних експертиз про завдання моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди найбільш поширеною у мирний час вважали експертизу за фактом приниження честі, гідності та ділової репутації. У цьому разі предмет експертизи спрямовували на вивчення особливостей психічної діяльності особи, що відбиваються в поведінці та мають юридичне значення і викликають настання правових наслідків: 1) наявність психотравмувальної ситуації для особи, 2) наявність завданих особі страждань (моральної шкоди) за умов ситуації, що досліджуються у справі, 3) компенсація у грошовому розмірі за завдані страждання (моральну шкоду). Як відомо, до моральної шкоди належать як фізичні, та і душевні страждання, пов'язані із погіршенням здоров'я, приниженням честі, гідності чи ділової репутації особи та знищенням майна.

Зазначене уточнено п. 9 постанови Пленуму ВСУ (далі — ВС України) від 31.03.1995 р. № 4 [1] (у редакції постанови Пленуму ВС України від 25.05.2001 р. № 5 [2]), де моральною шкодою названо: 1) фізичні страждання (тривалість відчуття болю, дискомфорту), 2) душевні страждання (тривалість емоцій людини, змістом яких є біль, мука, тривога, страх, занепокоєння, розчарування,

стрес, відчуття несправедливості, тривала невизначеність, інші негативні переживання), 3) погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, 4) погіршення стану здоров'я потерпілого (хвороби), 5) вимушені негативні зміни у життєвих обставинах потерпілого (сім'я, взаємини у побуті, взаємини із друзями, самотність), 6) вимушені негативні зміни у виробничих обставинах потерпілого (зниження працездатності, неможливість досягти виробничої мети, переведення на роботу з меншими функційними обов'язками), 7) ступінь негативного зниження престижу, ділової репутації, 8) час і зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану тощо.

Отже, законодавство містить широкий перелік критеріїв моральних збитків, урахування яких важливе у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди. Утім, здійснюючи судово-психологічну експертизу в зазначених справах, експерт у висновку не повинен обмежуватися констатацією факту наявності такої шкоди. Фахівець повинен оцінити психічний стан підекспертної особи, якого вона зазнала через порушення її прав, якісно й кількісно проаналізувати всі сфери психіки, а також оцінити наслідки, завдані травмувальною ситуацією.

У контексті зазначеного заслуговує на увагу так званий *victimoriented approach* (підхід, орієнтований на потерпілого), який передбачає, що потерпілий, його захист та інтереси мають посідати більш пріоритетне місце у кримінальному процесі. Серед усіх злочинів найбільш руйнівні наслідки мають злочини, скоєні з насильством. Поняття «насильство» охоплює не лише фізичне, а й психологічне, сексуальне, економічне насильство. Водночас Кримінальний кодекс України не містить окремого переліку таких злочинів, тому науковці проаналізувати національну практику забезпечення прав потерпілих від насильницьких злочинів в Україні та їх відповідність міжнародним стандартам [3].

Від початку війни Росії проти України масовий дискурс заповнили історії про насильства, скоєні російськими військовими на окупованій ними території. Ми щодня чуємо про розтрощені домівки, гвалтування, катування, убивства мирних громадян України, які цивілізований світ класифікує сьогодні як воєнні злочини. Оприлюднено інформацію про розширення співпраці

України з ООН щодо запобігання й ефективного реагування на сексуальне насильство під час війни. У документі зазначено, що «статеві злочини — це пряма зброя ворога проти цивільного населення. Сексуальне насильство більше не розглядається як неминучий «побічний ефект» війни. Світова спільнота розуміє, що це злочини, яким можна запобігти та покарати винних відповідно до норм міжнародного права та міжнародного кримінального права» [4].

У контексті зазначеного звернімо увагу на те, чи забезпечить зареєстрована в Реєстрі методик проведення судових експертиз Мін'юсту України Методика психологічного дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди (реєстраційний код 14.01.75 від 18.01.2019 р., далі — *Методика*) [5] вирішення експертних завдань у випадках гвалтування. Адже існує вимога щодо наявності висновків лікаря. Утім, відома історія, коли жінку в Бучі гвалтували, сина і людей, які там перебували разом із нею, тримали під прицілом автоматів, щоби вони не смикалися... Сподіватися, що після цього згвалтована матиме доступ до медустанови — цинічно. За міжнародним кримінальним правом у таких випадках передбачено не орієнтуватися на медично-правові висновки. Тож виникає питання щодо дотримання принципу повної вимоги до психологічної експертизи.

Якщо керуватися принципом достатнього мінімуму, то й тут постають питання. Психологічний аналіз справи та долучених матеріалів є різновидом герменевтичного підходу, згідно з яким психолог здійснює психолінгвістичну експертизу й інтерпретує фіксовані тексти (письмові матеріали, аудіо- та відеоносії) за особливостями висловлювання підекспертної особи. До джерел інформації про згвалтування в умовах війни можуть бути долучені розповіді незалежно від статусу оповідача — потерпілого, свідка, близької людини, якій згвалтована особа довірила свою історію. Це може бути будь-яка людина, якій постраждала особа делегувала свій «другий голос» із метою фіксування своєї історії як свідчення скоєного проти неї злочину. У такий спосіб відбувається легітимізація досвіду постраждалої особи. А експерт отримує змогу дізнатися про пережиті емоції, почуття, думки, мотиви, наміри скривдженої особи. У межах психологічної експертизи

у справах про відшкодування моральної шкоди, як відомо, проводять такі види експертного дослідження, як ретроспективне дослідження матеріалів справи та психодіагностичне дослідження підекспертної особи. Та постає питання щодо верифікації інформації про психічні реакції в контексті реставрації переживань. Адже в наративних розповідях події не є онтологічними, вони створюються в процесі самої оповіді й одразу інтерпретуються.

Щодо психодіагностичного дослідження підекспертної особи, то найбільш проблемним у ситуації зґвалтування, на нашу думку, є те, що експерт стикатиметься з первинною віктимізацією (коли підекспертна особа знову переживає завдані їй страждання). Хоча у згаданій вище Методиці зазначено, що «до компетенції судового експерта-психолога при психологічному дослідженні у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди не відноситься вирішення питань етичного, філософського, медичного (зокрема — психіатричного), правового характеру» [5].

Проте, на нашу думку, військові злочини проти людяності, скоєні в час, коли ми є його очевидцями, актуалізують потребу обговорення деонтології психологічної експертизи. У зв'язку із цим доцільно порушити й питання оновлення психодіагностичного інструментарію щодо досліджень підекспертних осіб, які зазнали гвалтування і/або тортур під час війни.

Перелік джерел посилання

1. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постанова Пленуму ВС України від 31.03.1995 р. № 4 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/ed20090227#Text> (дата звернення: 30.01.2022).
2. Про внесення змін та доповнень до постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» : постанова Пленуму ВС України від 25.05.2001 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-01#Text> (дата звернення: 30.01.2022).
3. Орлеан А., Павлюковець Т., Крапивін Є., Лотюк Д., Човган В. Права потерпілих від насильницьких злочинів в Україні:

міжнародні стандарти та національні практики / за ред. В. Човгана. Київ, 2020. 206 с.

4. Україна розширює співпрацю з ООН щодо запобігання та ефективного реагування на сексуальне насильство під час війни // Урядовий портал [Електронний ресурс]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-rozshiryuye-spivpracyu-z-onn-shchodo-zapobigannya-ta-efektivnogo-reaguvannya-na-seksualne-nasilstvo-pid-chas-vijni-mvs> (дата звернення: 30.01.2022).
5. Савкіна Т. В., Єгорова Т. М., Сліпець О. О. та ін. Методика психологічного дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди. Харків, 2017. 61 с. // Реєстр методик проведення судових експертиз Мін'юсту України (реєстр. код 14.1.75 від 18.01.2019 р.). URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search/4> (дата звернення: 30.01.2022).